

במיעוט שחוק

א. מהו שחוק?

"מיעוט שחוק" היא אחת הדרכים שמנו חכמנו לקניין התורה. בבואנו לדון במשמעותה של מידה זו, נצטרך לבחון תחילה מה הוא שחוק, ומה משמעות הדרישה של מיעוט שחוק – האם מיעוטו ראוי או שמא עיקר הכוונה היא ביטולו הגמור.

הביטוי "שחוק" מופיע בתנ"ך ובחז"ל בארבעה הקשרים עיקריים¹:

1. לשון משחק, כדוגמת "ורחבות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה" (זכריה ח, ה), או כדוגמת המשנה בשבת "המוציא חגב חי טמא כל שהוא שמצניעין אותו לקטן לשחוק בו" (שבת ט, ז), וכן המשנה בסנהדרין "משחק בקוביה" (סנהדרין ג, ג).

2. לשון לעג וקלס, כדוגמת "הייתי לשחוק כל היום כלה לעג לי" (ירמיהו כ, ז), או כדוגמת "ואתה ה' תשחק למו תלעג לכל גוים" (תהילים נט, ט).

3. קלות ראש וזימה, כדוגמת "כשחוק לכסיל עשות זמה" (משלי י, כג), וכדוגמת "רבי עקיבא אומר שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה" (אבות ג, יג).

4. לשון שמחה, כדוגמת "אז ימלא שחוק פינו ולשונונו רנה" (תהילים קכו, ב), וכן בדרשות חז"ל סביב פסוק זה בברכות לא, א: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר: אז ימלא שחוק פינו ולשונונו רנה, אימתי – בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה".

ביחס לקלות ראש וזימה, ברור שיש לשלול זאת לגמרי. נראה לי שהמשמעות של לעג וקלס אינה קשורה כלל לענייננו, ולגבי המשמעות של משחק, אם היא עולה כאן, סביר להניח שהנחיית המשנה היא למעט מאוד בעיסוק זה. על המשמעות הרביעית נעמוד בהמשך דברינו.

* ראש ישיבת הר עציון; המאמר התפרסם לראשונה באתר בית המדרש הוירטואלי של ישיבת הר עציון.

1. שמקיימים זיקה פנימית ביניהם, ואכמ"ל.

ב. מילתא דבדיחותא

נראה שלדרישה למעט בשחוק יש שני פנים. האחד הוא שמיעוט שחוק נחוץ כמידה כללית של תלמיד חכם – אין ראוי לתלמיד חכם לנהוג בקלות ראש, כיוון שהוא עלול להרגיל את האדם לערווה. ומעין זה שנינו בברייתא במסכת דרך ארץ (ד, א):

מי שהוא תלמיד חכם, לא יאכל מעומד, ולא ישתה מעומד, ולא יקנח את הקערה, ולא ילקק באצבעותיו, ולא יגהק בפני חברו, מיעוט שיחה, מיעוט שחוק, מיעוט שינה, מיעוט תענוג.

דרישה זו אינה קשורה ישירות לקניין תורה, אלא היא הנהגה משמעותית ובסיסית לתלמיד חכם: רמת ההנהגות של דרך ארץ המצופה מתלמיד חכם היא גבוהה יותר, ועליו להרחיק משחוק וקלות ראש. הפן השני לדרישה של מיעוט שחוק הוא מידה שנחוצה באופן ישיר לקניין תורה, משום שהמפגש עם התורה דורש יראה וכבוד. וכך הם דברי רבי עקיבא באבות דרבי נתן:

רבי עקיבא אומר סייג לכבוד **שלא לשחוק**.²

ואכן, נראה שאם כבוד האדם נפגע בשחוק, על אחת כמה וכמה כבודה של תורה וכבודו של מקום. אי אפשר לו לאדם לקנות קניין אמיתי של תורה, אם הוא אינו מפתח בתוכו את היחס הנכון לתורה. שהרי מהותו של הקניין כאן איננו בעלות בלבד, אלא יצירת זיקה פנימית ועמוקה עם החפץ הנקנה, כמשמעות הביטוי "קניתי איש את ה" (בראשית ד, א), וכן ביחס לתורה – "ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז" (משלי ח, כב).

חז"ל דיברו על מיעוט שחוק, ולדברינו היה ראוי יותר לכאורה לדבר על ביטול שחוק. ניתן להסביר שמיעוט שחוק מכוון לשחוק במובן של חדווה ושמחה, במשמעות הרביעית, והוא צריך להתקיים בשלב שקודם ללימוד, בניגוד ללימוד עצמו, בו אין מקום לשחוק כלל. וכך מצאנו בגמרא בשבת (ל, ב):

כי הא דרבה, מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא, ובדחי רבנן. לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא.

ברור מתוך התנהלותו של רבא שהשחוק שמתאפשר הוא טרם הכניסה ללימוד – 'מקמי דפתח' – אבל משעה שנכנס ללימוד אין מקום לשחוק – מאותה שעה

2. נוסח ב', פרק ל"ג, וראו שם נוסח א' פרק כ"ו.

'יתיב באימתא ופתח בשמעתא'. נראה שהשחוק שקודם ללימוד נועד ליצור תחושה נוחה יותר לקראת השקיעה בעמקי הסוגיה הנלמדת, ולפתוח את הלב לקליטה ולהבנה. בדומה לכך הסביר המאירי שם בבית הבחירה:

אע"פ שראוי לאדם לעמוד נכנע ושפל רוח, ראוי לו להעמיד עצמו בשמחה לקיים מצותיו ולמה שיגיעו מן השלמות. שאין השכינה שורה מתוך עצבות, שהעצבון מטמטם את הלב וסותם שבילי ההכנה... אלא מתוך שמחת הלב ליושר המזגים. ואף דרך החכמים היה בישיבתם לפתוח במילי דבדיחותא.

ג. שמחה של מצווה

באותה סוגיה במסכת שבת נאמר כך:

"ושבחתי אני את השמחה" - שמחה של מצוה, "ולשמחה מה זה עשה" - זו שמחה שאינה של מצוה. ללמדך שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצוה. שנאמר "ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'". אמר רב יהודה: וכן לדבר הלכה. אמר רבא: וכן לחלום טוב.

שמחה של מצווה מועילה לדברי הגמרא בסוגיה זו לשלושה תחומים: שכינה, דבר הלכה, חלום טוב. נראה לי שמדובר בשלושה תחומים עיקריים של העמידה האנושית:

1. שכינה: היכולת האנושית לפעול בתוך המציאות בצורה שלמה ומלאה אינה יכולה לבוא מתוך עצבות ועצלות, אלא מתוך תחושה עמוקה של מימוש השליחות המוטלת על האדם - שמחה של מצווה. כאשר יש שמחה של מצווה, יכולה השכינה לשרות במעשי ידיו, בדיוק כפי שנאמר בתפילת משה בשעת בניית המשכן: "ויהי נועם ה' עלינו... ומעשה ידינו כוננהו" (תהילים צ, יז) - "יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם" (ילקוט שמעוני, פרשת פקודי).

2. דבר הלכה: הפעלת כוחות הלימוד והשכל האנושי על מנת להבין ולהשכיל בדברי תורה. אם הלימוד נובע מתוך ראייה והפנמה שגילוי דבר הלכה הוא גילוי של דבר ה' ורצונו, אזי הוא מלווה בשמחה, בשלמות של מצווה.

3. חלום טוב: כל אדם צריך לחלום חלומות טובים, שהם הביטוי הנשגב לשאיפות האנושיות, לתסיסה המתמדת של האדם שאינו שוקט על השמרים, ונפשו מבקשת תדיר מפגש יותר משמעותי עם רבונו של עולם. על ידי אותה שמחה של מצווה, שמכוחה הוא זוכה לחלום, יגבה ליבו בדרכי ה'.

וכך מבאר הרא"ה את הדברים בעין אי"ה על הסוגיה שם:

ובאשר השמחה היא דבר טבעי לנפש האדם ולזאת נוצרה להתענג על ד' ולשמח באור פני מלך חיים, ע"כ בכל אורחותיה מתגלה ע"י השמחה הוצאת כחותיה אל הפועל במילואם. ע"כ כשם שהכשרון המעשי מתפתח ע"י השמחה ביחש שמחה של מצוה, כן הכשרון השכלי מתפתח ג"כ ע"י השמחה, ומתגלה כח השכל יפה בדבר הלכה. וכן הכח הדמיוני, שהוא ג"כ חלק חשוב בכחות הנפש, הוא מתפתח ע"פ תכונתו הטבעית בהיות הנחת הנפש על מכונה. ע"כ כן לחלום טוב, כאשר עשה ד' את הנפש האנושית כולה מוכשרת לקבל העונג והשמחה בחייה בהיותה הולכת בדרכי ד' הישרים.

ד. המתח שבין השמחה לבין השחוק

אם כן, אנו עומדים בפני המתח שבין השמחה לבין השחוק: שמחה של מצווה היא תנאי לשכינה ותנאי לדבר הלכה; אך אם בשחוק של קלות ראש עסקינן, אזי הוא מנוגד לתכלית זו. אולם, גם אם אנו מדברים על שחוק במובן של שמחה, צריכים אנו לחלק בין שחוק של רשות, שהוא תחושה מסוימת של קלילות, לבין שמחה של מצווה, שהיא תחושה הנובעת מפנימיות נפשו של אדם המבקש לשמוח באור פני מלך חיים.

היה מקום לומר אפוא שקודם שפותח אדם בלימודו, יש מקום לפתוח את הלב ולסלק את העצבות, אבל משנכנס ללימודו אין מקום לשחוק של רשות כי אם לשמחה של מצווה. אך הסוגיה בשבת מעמתת את הדברים, וסבורה שבשעת הלימוד צריך האדם להיות שרוי במציאות של מר עובר (מלשון מרירות), דהיינו בתחושה של אימה (שם):

איני? והאמר רב גידל אמר רב: כל תלמיד חכם שיושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר - תכוונה, שנאמר שפתותיו שושנים נוטפות מור עבר, אל תקרי מור עבר אלא מר עובר, אל תקרי שושנים אלא ששונים!

דברים אלה מזכירים לנו במידה רבה את דברי חז"ל בברכות כב, א לעניין איסור תלמוד תורה לבעלי קרי:

דתניא: "והודעתם לבניך ולבני בניך", וכתוב בתריה "יום אשר עמדת לפני ה' אלוקיך בחורב"; מה להלן באימה וביראה וברתת ובזיע, אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע.

ברייתא זו מקבעת את לימוד התורה כביטוי של עמידת האדם לפני ה', ויתירה מכך - האדם הלומד משחזר בשעת לימודו את המעמד הנורא והנשגב בחורב.

מתוך הדברים ברור שלשחוק במובניו השונים אין מקום במסגרת לימוד תורה וקניינה.

המתח הקיים בין היראה והזיע המלווים את הלימוד לבין שמחה של מצווה הנדרשת לצמיחה בתורה ייפתר בשני שלבים כרונולוגיים ונחוצים. תחילת לימודו של אדם צריכה להיות מתוך תודעה עמוקה של המפגש עם דבר ה', שהיראה והאימה הם בסיס ומצע איתן לקראתו; רק לאחר שהלומד הפנים תחושות אלו, וזכה לאורה של תורה, הוא יכול לשמוח בשמחה של מצווה, ולהעמיק בהבנה ובהתקשרות פנימית יותר. זהו עיקר החילוק בין רב לבין תלמיד, כמוצע בסוגיה שבת שם: "לא קשיא, הא - ברבה והא - בתלמיד". ואף בחילוק השני בסוגיה, שאף הרב צריך להיות באימה - "ואיבעית אימא: הא והא ברבה, ולא קשיא, הא מקמי דלפתח, הא לבתר דפתח" - יש לפרש שבלימודו של הרב עצמו מתקיימים כל הזמן שני יסודות: מצד אחד הוא תלמיד הלומד, מקבל וסופג תורה חדשה שזקוקה שוב לאותו רתת וזיע, ובאותו זמן עצמו נפשו מתענגת על ה' ועל תורתו מתוך שמחה של מצווה. וראו עוד בדברי הראי"ה בעין איה שפירש בדרך דומה (שם):

לא קשיא, הא ברבה הא בתלמידא. לבד האמור שכך היא מדת החכמה שהעונג הרוחני הנשגב לא יבא כ"א אחרי עמל גדול וקנין רב של חכמה ודעת, שע"כ הרב הגדול כבר בתורתו רק לו יאתה נטיית השמחה והשעשוע בד"ת. והתלמיד המתחיל, עליו לקבל את העול ולהכיר ערכו כי עדיין לא בא למדה זו שתהיה לו דעת התורה ודרישתה לשעשוע כ"א ליגיעה. חוץ מזה מצב הנפש שונה הוא בין התכונה הראויה למי שמכין את עצמו לרכוש לו קנינים רוחניים חדשים, למי שעסוק בהרצאת הדברים שכבר הם קנויים בידו... הרב עצמו, אע"פ שמדת השמחה נאותה לו שהיא מרחבת את נפשו ומפזרת את מחשבותיו על אופקים שונים, שיוכל מכולם להעזר בדרך ההסברה לתלמידיו בהעיונים העמוקים, שלפי שכל התלמידים צריך לפעמים להרבות באמצעיים עד כדי להביאם לאמתת הבנתם, אבל אם הרב הוא איש גדול באמת, אוהב חכמה ומבקש תמיד להוסיף דעת, הוא לא יסתפק בלמדו את תלמידיו רק באותה המדה של ההשפעה לבדה, כ"א יכין עצמו ג"כ לקבל הוא תוספת שלימות בדעת עומק אותם הענינים עצמם, שאע"פ שכבר ידע אותם ולמדם מ"מ יוסיף בהם לקח ועיון פנימי, א"כ גם לו נצרכת אותה המדה של כובד ראש הנדרשת למי שצריך לצמצם את שכלו על אופק חדש, למען ימצא בו דברים שהיו עד כה נעלמים מעיניו. א"כ ההכנה אל העמל והיגיעה לא תחסר ג"כ מהרב האוהב את התורה באהבת אמת, לא מאהבת העונג המושג מידיעתה והבנתה כ"א מאהבה אמיתית שעצם הידיעה וההוספה בקניית חבילות חבילות של חכמה, היא התכלית

העצמית. העוסק בתורה לשמה ממש, גם בהיותו רב הוא יכסוף להיות נמצא במעמד של תלמיד בעת הלימוד.